

зумовлення виникнення права власності політичних партій повинні виникати у переліченій послідовності.

Література

1. Про державне фінансування політичних партій: Проект ЗУ // <http://www.rada.gov.ua/library/catalog/law>. станом на 10 липня 2003 р.
2. Степограма виступу народного депутата України Ігоря Гришівца на пленарному засіданні Верховної Ради України 04.07.2003 р. // <http://www.rada.gov.ua/library/STENOGR/index.htm>
3. Степограма виступу народного депутата України Ю. Тимошенко на пленарному засіданні Верховної Ради України 04.07.2003 р. // <http://www.rada.gov.ua/library/STENOGR/index.htm>
4. О политических партиях: Закон Российской Федерации, утв. 21.07.2001 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. — 2001. — № 29. — С. 2950.
5. Кара-Мурза В. Спор о государственном финансировании партий: британский опыт // Правое дело. — 2003. — № 9 (27).
6. Про політичні партії в Україні: Закон України від 15.04.2001 р. № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — Ст. 118.
7. Бюджетний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 37-38.
8. Скакуп О. Ф. Теория государства и права / Уп-т внутр. дел. — Х.: Консум, 2000. — С. 403.
9. Гражданское право Украины: В 2 ч. Ч. 1 / Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко; Уп-т внутр. дел. — Х.: Основа, 1996. — С. 205.
10. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрішком Інтер, 2000. — С. 175.
11. Красавчиков О. А. Юридические факты в современном гражданском праве. — М.: Госполитиздат, 1958. — С. 57.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Голос України. — 2003. — № 45-46, 12 берез.; № 47-48, 13 берез.
13. Общая теория государства и права: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 1996. — С. 193.
14. Красавчиков О. А. Вказ. праця. — С. 104.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Голос України. — 2003. — № 45-46, 12 берез.; № 47-48, 13 берез.
16. Красавчиков О. А. Вказ. праця. — С. 125-126.
17. Там само. — С. 62.
18. Скакуп О. Ф. Вказ. праця. — С. 404.
19. Гражданское право: Учебник: В 2 т. / Отв. ред. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: БЕК, 1998. — Т. 1. — С. 328.

УДК 347.965.43

В. Л. Гранін,

здобувач ОНЮА, заступник голови Малиновського місцевого суду м. Одеси

ПОНЯТТЯ ТА НАСЛІДКИ НЕНАЛЕЖНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Проблема забезпечення належного виконання представником обов'язків, що покладаються на нього у правовідносинах представництва, має велике практичне значення, оскільки від цього в кінцевому підсумку залежить досягнення мети, заради якої, власне, і був встановлений даний інститут.

До розгляду цієї проблеми тією чи іншою мірою у різні часи зверталися окремі вітчизняні та зарубіжні правознавці.

Проте, предметом дослідження, головним чином, були проблеми визначення наслідків представництва без повноважень та з перевищенням повноважень, а також генетично пов'язаних з ними наслідків діяльності в чужих інтересах без доручення.

Зокрема, однією з перших праць на теренах колишнього СРСР, де розглядалися питання представництва без повноважень була стаття В. О. Рясенцева, котрий детально проаналізував наслідки такого представництва за ЦК РРФСР 1922 р. [1]. Пізніше спеціальне дослідження наслідків представництва без повноважень та з перевищенням повноважень на матеріалах цивільного законодавства УРСР було проведене Є. О. Харитоновим та Л. В. Конопліною [2]. Поміж наукових розвідок у цій галузі, які мали місце в Україні після набуття незалежності, передусім, треба згадати статтю П. М. Крупка, де йшлося головним чином про здійснення представництва з перевищенням повноважень [3]. Крім того, окремі питання «представництва без повноважень» розглядалися у контексті дослідження проблеми ведення справ іншої особи без її доручення [4; 5]. Що стосується інших праць, присвячених інституту представництва, то в них наслідки неналежного виконання представником покладених на нього обов'язків практично не досліджувалися [6; 7; 8].

Оцінюючи стан дослідження відповідної проблематики в цілому, можна зробити висновок, що вона досліджена лише фрагментарно, що не дозволяє скласти цілісну уяву про характер правового регулювання у відповідній галузі. Це й зумовлює необхідність дослідження наслідків неналежного виконання представником його обов'язків.

Аналізуючи ст. ст. 237, 238, 240, 241 ЦК України, можна прийти до висновку про доцільність розрізнення належного та неналежного представництва.

Належне представництво є представництвом у точному значенні слова, тобто таким, коли дії представника при укладенні правочину від імені того, кого він представляє, відповідають вимогам закону та отриманим повноваженням (ст. 237 ЦК України). Зі змісту ст. ст. 237–241 ЦК України виходить, що під належним виконанням обов'язків представника в межах правовідносин представництва маються на увазі дії представника, що виконуються в інтересах особи, яку представляють, відповідно до вказівок останнього або безпосереднього припису закону і в межах наданих йому повноважень. Особа, яку представляють, має прийняти виконане представником у межах наданих йому повноважень, а також відшкодувати витрати, які поніс останній, якщо інше не передбачене договором сторін або законом. Загалом зазначена ситуація є нормальною для даного виду правовідносин, а отже саме на її досягнення спрямовані норми глави 17 ЦК України «Представництво».

Натомість неналежне представництво охоплює кілька варіантів дій представника з порушенням приписів цивільного законодавства.

По-перше, це вчинення правочинів, які не може вчиняти представник.

Їх перелік може бути встановлений шляхом тлумачення «від зворотного» ст. 238 ЦК України, котра вказує на правочини, які може вчиняти представник.

Зокрема, ця норма передбачає, що представник може бути уповноважений

на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє.

Крім того, представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє.

Нарешті, представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

З положень наведеної норми ЦК України виходить, що неналежним буде вважатися представництво у таких випадках:

1) вчинення представником правочинів, які не може укладати той, кого цей представник представляє;

2) вчинення представником правочину, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє;

3) вчинення представником правочину від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом

Оскільки ст. 238 ЦК України не містить спеціальної вказівки стосовно наслідків такого неналежного представництва, слід виходити з того, що тут мають діяти загальні правила щодо недійсності правочинів.

Зокрема, правові наслідки недійсності правочину визначає ст. 216 ЦК України, яка встановлює, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Натомість, в разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Крім того, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Другим гіпотетичним випадком неналежного представництва є неправильне передоручення, тобто, передоручення, яке здійснене з порушенням вимог ч. 2 ст. 240 ЦК України. Ця норма передбачає чіткі умови передоручення, що пов'язано із тим, що відносини представництва ґрунтуються на особистій довірі сторін, а отже їх характерною рисою та істотною вимогою є вчинення правочинів, як правило, особисто представником (ч. 1 ст. 240 ЦК України).

Недотримання вимог до умов і порядку передоручення тягнуть відповідальність представника за дії заступника, якому він передав повноваження, як за свої власні.

Така відповідальність полягає, насамперед, у покладенні на представника обов'язку відшкодування збитків, заподіяних довірителю у зв'язку з тим, що новий представник виявився з тих чи інших причин (наприклад, через

відсутність необхідних знань, досвіду і т. д.) непридатним для належного виконання повноважень, котрі були надані представнику особою, яку він представляє.

Однак, оскільки передоручення відповідно до ч. 2 ст. 240 ЦК України, можливе також, коли це встановлено договором між представником і особою, яку він представляє, то у випадках, коли особа, яку представляють, наперед вказала представнику конкретну особу, стосовно якої вона визнає можливим передоручення, то вибір тут робить той, кого представляють (довіритель), а не представник. Тому у таких випадках останній не може нести відповідальність за вибір свого заступника.

Відповідальність за вибір заступника настає за умови наявності провини представника у неналежному виборі того, кого він обирає замість себе для виконання доручення, наданого йому довірительом, тобто, за умови, що представник знав чи повинний був знати про непридатність заступника для виконання представницьких функцій. При вирішенні питання про те, чи правильно був зроблений вибір заступника, варто виходити з вимог, що звичайно пред'являються до представника, і особливостей змісту повноважень. Так, вибір може вважатися невдалим, неналежним, якщо повноваження представника були передовірені неповнолітньому або якщо придбання транспортного засобу, що передбачає його попередній огляд і оцінку, передовірено особі, що не має необхідних знань у галузі автомобільної техніки, тоді як сам представник був обраний особою, яку він мав представляти, з врахуванням того, що представник — повірений за фахом автомеханік і т. п.

За буквальним змістом ст. 240 ЦК України представник відповідає за вибір заступника і після того, як повідомить особу, яку представляє (довірителя), про передоручення і надасть їй необхідні відомості про обраного ним заступника.

Разом з тим, слід зазначити, що законом встановлена більш сувора відповідальність представника в тому випадку, якщо він не повідомить особу, яку представляє, про передоручення, а також не надасть необхідні відомості про особу, якій передає відповідні повноваження (про свого заступника), тобто не виконає свого інформаційного обов'язку пов'язаного із передорученням, як того вимагає ч. 2 ст. 240 ЦК України.

Ця відповідальність полягає в тому, що представник відповідає за дії обраного ним заступника, якщо не повідомить про передоручення і не виконає інформаційного обов'язку, зазначеного у ч. 2 ст. 240 ЦК України, як за свої власні. Очевидно, зміст такої «підвищеної» відповідальності представника за дії свого заступника зумовлена тим, що не сповіщена про передоручення особа, яку представляють, не могла судити про придатність субституту до виконання відповідних повноважень, переданих йому, а отже і скористатися своїм правом на відвід у випадку, якщо відомості про ті чи інші якості субституту можуть, на його думку, вплинути на належне здійснення повноважень.

Ще одним випадком неналежного представництва відповідно до положень цивільного законодавства є представництво з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК України), коли має місце своєрідне «представництво при недостатності по-

вноважень», тобто таке, коли відносини представництва, з одного боку, є, але, разом з тим, з іншого боку — вони використовуються неналежним чином (не за призначенням, з перевищенням у якомусь відношенні припустимих меж, встановлених договором про представництво тощо). Особливістю такого представництва є те, що тут можлива його «легітимація» шляхом наступного схвалення дій представника особою, яку представляють (ч. 2 ст. 241 ЦК України).

Інші наслідки такого представництва визначаються в залежності від суб'єктивного ставлення представника до дій, вчинених ним від імені іншої особи з перевищенням повноважень. Зокрема, враховуючи цей фактор, на нашу думку, слід розрізняти:

- 1) навмисне здійснення представницької діяльності в інтересах іншої особи з перевищенням повноважень у сподіванні одержати схвалення вчинених дій;
- 2) представницька діяльність від імені іншої особи з перевищенням повноважень в результаті помилкового припущення з боку представника про їхній обсяг;
- 3) навмисна діяльність від імені іншої особи з перевищенням повноважень з метою одержати вигоду для себе.

У першому та другому випадку ситуація характеризується тим, що представник спеціально вчиняє дії в інтересах і від імені іншої особи, будучи переконаним, що діє правомірно і у межах наданого йому повноваження. Враховуючи такі особливості суб'єктивного ставлення представника до того, що відбувається, слід вважати, що його дії не повинні тягнути відповідальності представника (за умови, що ними не завдано шкоди тому, у чиїх інтересах останній помилково діяв).

Що стосується випадку, коли представник діє від імені іншої особи виключно з метою отримання вигоди для себе, то тут має місце неправомірне присвоєння чужого майна (або спроба присвоєння чужого майна), у зв'язку з чим виникає зобов'язання із заподіяння шкоди.

Окремо варто згадати проблему «представництва без повноважень», пов'язану з тим, що на відміну від ст. 63 ЦК УРСР 1963 р., у ст. 241 ЦК України 2003 р. цей вид неналежного представництва не згадується, а йдеться лише про представництво з перевищенням повноважень. Таке рішення, очевидно, зумовлено тим посиленням, що представництво визнається лише за наявності повноваження, наявність якого визнається ознакою представництва [9].

Загалом, з таким підходом з суто теоретичних позицій можна погодитися. Однак з позицій практики таке вирішення цього питання видається не дуже вдалим, оскільки поза межами правового регулювання (навіть за умови схвалення особою, в інтересах якої вчинялися правочини, дії, вчинених представником) залишаються випадки укладення правочинів особою, яка діяла в майнових інтересах іншої особи без доручення останньої (ст. ст. 1158–1160 ЦК України).

Зараз створилася така ситуація, що внутрішні відносини сторін при веденні справ без доручення регулюються зазначеними нормами, у той час, як відносини особи, в інтересах якої вчинялися дії, і третьої особи, з якою укладено пра-

вочин не уповноваженим представником, залишаються неврегульованими. Навряд чи такий стан речей можна визнати оптимальним.

У зв'язку з цим здається доцільним доповнити ст. 241 ЦК України частиною третьою, де слід передбачити наслідки вчинення правочину від імені іншої особи без її повноважень, аналогічно тому як це питання вирішується щодо представництва з перевищенням повноважень. При цьому мають враховуватися норми, що застосовуються до регулювання і представництва, і ведення чужих справ без доручення.

Разом із тим, що стосується випадку, коли хтось діє без повноважень від імені іншої особи, але виключно з метою отримати вигоду для себе, то тут має місце навіть не «ніби представництво», а неправомірне присвоєння чужого майна (або спроба присвоєння чужого майна), у зв'язку з чим виникають зобов'язання із заповідання шкоди.

Таким чином, випадки «представництва без повноважень» об'єднують декілька ситуацій, котрі у залежності від обставин та суб'єктивного ставлення представника можуть створити різні правові наслідки як для нього, так і для того, кого він намагався представляти [2].

Підсумовуючи проведений аналіз випадків неналежного представництва, можна зробити висновок, що норми глави 17 ЦК України потребують тлумачення Верховним Судом України, а в перспективі і вдосконалення шляхом внесення уточнень, про які йшлося у даній статті.

Література

1. Рясцев В. А. Деятельность от имени другого лица без полномочия // Ученые записки ВЮЗИ. — М., 1958. — Вып. 5. — С. 67–82.
2. Харитонов С., Конопліна Л. Наслідки укладення угоди неуповноваженою особою або з перевищенням повноважень // Радянське право. — 1978. — № 9. — С. 85–89.
3. Крупко П. Наслідки неналежного здійснення добровільного представництва // Право України. — 2002. — № 10. — С. 104–109.
4. Харитонов Е. О. Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения, в советском гражданском праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Х., 1980. — С. 15–16.
5. Зубар В. М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2001. — С. 10–11.
6. Рясцев В. А. Представительство в советском гражданском праве: Дис... д-ра юрид. наук: В 2 т. — М., 1948.
7. Певзгодица Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву. — Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1980. — 176 с.
8. Северова С. С. Представительство за римським приватним правом та його реалізація у сучасному цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — О., 2004. — 19 с.
9. Цивільне право України: Підручник / С. О. Харитонов, П. О. Сапіяхметова. — К.: Істина, 2003. — С. 230–231.